

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IX. DİZİ—Sa. 9^b

IX. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA : 21 - 25 Eylül 1981

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

III. Cilt

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1989

MERZİFON'DA BİLİNMEYEN BİR TÜRBE “KÜNBET HATUN”

SADİ BAYRAM

Levha 377-381

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Ulu Önder aziz Atatürk'ün emirleriyle kurulan ve idamesi için şahsî servetini miras bıraktığı Türk Tarih Kurumu'nda doğumunun 100. yılını kutlamak amacıyla toplanan IX. Türk Tarih Kongresi'nde konuşma imkânı veren heyete huzurunuzda teşekkürü zevkli bir borç telâkki ederim.

Ulu önder ATATÜRK, Türk tarihini araştırmamızı emretmişlerdir. Bunun için de fakülteler kurdurmuştur.

Yurdumuzun tapu senetleri hüviyetindeki eski eserlerle duyduğu hassasiyet de büyüktür.

1934 yılında zamanın Başbakanı İsmet İnönü'ye Konya'dan çektiği telgrafta ecdât yadigârı eski eserlerin derhal boşaltılarak restore edilmesini emretmiştir.

Biz de bundan esinlenerek, XIV. yüzyıl son çeyreği ile XV. yüzyıl ortalarında erken Osmanlı devrinde yapıldığını sandığımız bir türbe üzerinde konuşmak istiyoruz.

Ancak, bugün ne sağlam bir türbe bulunmaktadır, ne de kitâbesi tesbit edilebilmiştir. Ayak hizasına kadar yıkılmış bir türbe kalıntısı ile, elimizde iyi olmayan eski durumunu gösteren bir fotoğraf vardır. Bu durumda, türbe içinde yatan hanımın kimliği ve tarihleme yönünden birçok problemleri ve dolayısı ile ihtimalleri de beraberinde getiriyoruz.

XX. asır başlarına kadar kullanılan Amasya-Merzifon kervanyolu ile, Ankara-Merzifon-Amasya-Samsun şosesinin keşistiği yerde, bugünkü Ankara-Merzifon-Amasya-Samsun karayolunun Merzifon girişine takribi 500 m. mesafede, 5-6 m.lik küçük bir tepecik üzerinde, halk arasında “Künbet Hatun” adı ile anılan bir türbe kalıntısı bulunmaktadır.

Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin Yaşar, Prof. Dr. Albert Gabriel, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivinde 12 cilt yazma (yeni harflerle) eseri bulunan, eski Konya Müzesi Müdürlerinden Yusuf Akyurt, erken Osmanlı devri anıtlarını inceleyip devri

devir padişah sırasına göre yayınlayan Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tescil uzmanları, civarı iyi inceledikleri ve mutlaka önünden geçmiş olmaları gerekmesine rağmen, kanaatimize göre, künbetin yol seviyesinden yüksekte bulunması sebebi ile görülüp incelenememiş, dolayısıyla da bugüne kadar ilim âlemine sunulamamıştır. Türbe, eski Amasya-Merzifon kervanyolu üzerinde olmasına rağmen, Evliya Çelebi de Seyahatnâmesinde bu türbeden bahsetmemiştir.

Türbe, 1965'lerde güzergâhı değiştirilerek hizmete açılan Ankara Amasya-Samsun karayolunun Merzifon girişine, takribi 500 m. mesafededir (Çizim. 1). Daha önce kullanılan eski Ankara-Amasya-Samsun şosesinin, Amasya-Samsun istikametine gidiş yönünün hemen sağ kenarındadır. 1930'lara kadar kullanılan Merzifon-Amasya kervanyolunun Amasya istikametine gidiş yönünün soluna düşmektedir.

Türbe, bugünkü Hava Şehitliği Mezarlığı'nın 30 m. kuzeyindedir. Türbenin bütün yönleri eski bir mezarlıktır. 1915 yıllarına kadar meşhurlar için kullanıldığı tesbit edilmiştir. Çevre belediyece çukur yerler toprak doldurularak ağaçlandırılmaktadır.

Merzifon yerlilerinden Bâkiye Bayramoğlu'ndan edindiğimiz bilgilere göre, türbe, 1943 yılında Erzincan depremi sırasında yıkılmıştır. Kubbe içinin kalem işi ile tezyin edilmiş olduğu, sekizgen kubbe kasnağının mermerden yapılmış olduğu ve üzerinde Arapça bir kitabe şeridinin (?) bulunduğu, yazının çok girift olması sebebiyle okuyamadığını, ancak, "Bende değil sende, sende değil bende" mealinden bir yazı olduğu rivâyetini işittiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

İhsan Bayram'dan edindiğimiz bilgilere göre, kubbe alaturka kiremitle kaplıdır. Batı yönündeki kervanyolundan yüksekçe üç basamaklı yekpare bloklardan oluşan merdivenle türbeye çıkılmaktadır.

1938'de Şahabeddin Uygun tarafından yayınlanan Merzifon İlçesi adlı küçük bir broşürde, künbetin yıkılmadan önce, kışın karda çekilmiş bir resmi bulunmaktadır (Res. 1). Doç. Dr. Yılmaz Önge lütfetmiştir. Kendilerine burada teşekkürü borç bilirim.

Kare plânlı oturtmalık üzerinde, köşelere yerleştirilen dört ayak birbirine kemerle bağlanmış olup, prizmatik gövdede almasıık örgü kullanılmıştır. Sekizgen kasnak üzerine kubbe oturmaktadır. Kasnak, altta ve üstte kirpisaçak arasındadır. Kubbe üst örtüsü alaturka kiremitle kaplıdır. Kubbe üzerinde alem olup olmadığını bilemiyoruz.

Plân rölövesi yardımıyla fotoğraftan çıkarmaya çalıştığımız 1938'deki türbenin durumu (çizim. 2), yorumumuz (çizim. 3) ve kesit (çizim. 4) Dr. Orhan Cezmi Tunçer tarafından serbest elle çizilmiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

Günümüze ulaşan türbede, tuğla yanında gri, koyu morumsu ve açık kırmızı taş kullanılmıştır. Harç horasandır (Res. 2, 3, 4, 5, 6).

Bir harfiyat yapıldığında büyük bir ihtimalle kriptası için de bilgi edinebileceğimiz künbetin ortasında $2.08 \times 0.80 \times 1.00$ m. ebadında bir sıra taş, 11 sıra tuğla, tekrar bir kalın bir ince taş sıralarından oluşan bir lâhit kaidesi bulunmaktadır ki, kaidenin yüksekliği doğuda 1.00, batıda yani baş ucunda 1.20 m. yüksekliktedir. Üzerine konan 1.80 m. uzunluğunda mermerden yapılmış sanduka biçimi Selçuk tarzındaki lâhit üzerinde, alt sırada Bakara Suresi'nin 254-256. âyetlerini ihtiva eden ve Selçuklu mezartaşlarında çok sık gördüğümüz Âyet'el Kürsî ibâresi okunmaktadır. Üst sırada ise, Âl-i İmrân Suresi'nin 18. âyeti ile 19. âyetinin baş kısmı yer almaktadır. Meâlen şöyledir : Allah, melekler ve âdaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka tanrı olmadığına şahitlik etmişlerdir. Ondan başka din yoktur. O güçlüdür, hâkimdir. Allah katında dîn hiç şüphesiz İslâmiyettir.

Türbenin mimarî yapısını incelediğimizde, tarihleme bakımından şu gerçekleri göz önünde bulundurmanız icabetmektedir :

1. Almaşık örgü tekniği, Beylik döneminde başlamaktadır.
2. İki renk taşın yanyana kullanılması yine Beylik döneminde başlamaktadır.
3. Gövdenin dendanlı olması, silme ve kirpi sacağa bakıldığında erken Osmanlı karakterini yansıtmaktadır.
4. Kitâbe diyebileceğimiz yazı şeridinin (?) dendan içine yerleştirilmiş olması erken Osmanlı döneminde başlamaktadır.
5. Bu durumda Künbet Hatun türbesini XIV. asır son çeyreği ile XV. yüzyıl ortaları yelpazesi içine sokmak kabildir.
6. Bütün bunların yanında, geç devirlerde inşa edilip, erken devir mimarisi özelliklerini gösteren yapılara da rastlandığı gibi, antik veya Selçuk dönemi yapı kalıntıları üzerine Osmanlı eserlerinin de inşa edildiği bilinen bir gerçektir.

1938'de yayınlanan broşürde resimle birlikte şu bilgi verilmektedir : "Asar-ı atika itibariyle değerli olan künbet (*) inşaasının (800) yılı müteceviz olduğu rivayet edilmektedir. Menşuru murabbaî şeklinde dört direk üzerine iç tarafı o zamanın beddî zevkine uygun san'atkârane ve

renkli yazılarla süslenmiştir. Künbetin içinde Selçuk hanedanından (ZEYNEP) Hatun adında bir kadın yatmaktadır(**)". Dipnotunda ise, "Hakikaten künbette yatan kadının adı Zeynep ise de, Selçuklu hanedanından olduğu rivayetten başka birşey olmasa gerek" denilmektedir.

Bütün araştırmamıza rağmen Zeynep Hatun hakkında bir bilgiye rastlamadık.

Resimde türbenin hemen doğusunda mezartaşları görülen Trabzonlu, muhaceretle gelip genç yaşta Ağustos 1915 de şehiden vefat eden Ömer Efendi'nin kabridir.

Anadolu Selçuklu geleneğinden farklı, XIV. asır erken Osmanlı devri mimarisi özelliklerini gösteren baldaken tarzındaki bu künbetin şekli Anadolumuzun muhtelif yerlerinde görülmektedir. Ankara'da Kesikbaş (XIV. asır), Amasya'da Halkalı Dede (XV. asır), Bursa'da Muradiye'de Ebe Hatun (XV. asır), İznik'te Yakub Çelebi, Saru Saltuk (XIV. asır), Akdağmadeni'nde 1466 tarihli Muşallimoğlu Ali Çelebi türbesi, Erzurum'da 1649 tarihli Ane Hatun türbesi, Mahmut Paşa türbesi, Niğde'de İlkokul bahçesindeki türbe, Malatya-Darende Hüseyin Paşa türbesi, Üsküb'de Sultan Murad Camii arkasındaki açık türbe, 1718 tarihli Diyarbakır Nebi Camii güneyindeki Köprülüzade türbesi bu türdendir. Altıgen, sekizgen plânlı ve külâhlı örnekleri de bulunmaktadır.

Altıgen plânlı İzmir-Tire Rum Mehmet Paşa, Nevşehir-Ürgüp Hızırbey külâhlı örneklerdir. Kare plânlı Nevşehir-Damsa Köyü Kesikbaş türbesi, bugün bilgilerimize göre, kare piramit örtülü tek örnektir. Eski-Van sekiz ayaklı iki künbet bir başka varyasyondur.

Timur istilâsından sonra, Osmanlı ülkesine birlik ve beraberlik getiren, bu hizmeti ile belki de Osmanlı İmparatorluğu'na Fatih'den daha çok yarar sağlamış bulunan Çelebi Mehmed'in Merzifon'da bir bir camiî ve medresesi bulunmaktadır (Res. 8). Şehzâdeliği Amasya'da geçmiştir. Çelebi Mehmed'in 7 kızından dördünün adı bilinmemektedir. Diğer üçü hakkında bir bilgimiz yoktur. Acaba bu türbede yatan Çelebi Mehmed'in adı bilinmeyen kızlarından biri mi? Veya annesi olduğu bir zamanlar ileri sürülen Devlet Şah Hatun'un çok yakını mı? Devlet Şah Hatun, Bursa'da uzun bir hastalıktan sonra 816 H./1414 M. tarihinde vefat etmiş ve aynı şehire gömülmüştür. Türbesi Künbet Hatun ile yakın benzerlik arzeder. Çelebi Mehmed, validesi Devdet Hatun

adına vasiyeti üzerine bir zaviye yaptırmış ve 825 H. tarihli bir vakfiye düzenlettirmiştir (Halbuki Çelebi 824 H. tarihinde vefat etmiştir. Vakfiyenin Çelebi Mehmed'in vefatından sonra tescil edildiği anlaşıyor). Vakfiyede "... O'nun namına bir zaviye inşa olunup oraya ehli İslâm'da ve muvahhitlerden gelenler gidenler barınır, orada ülemâ ve salih fukaradan vazife erbabı bulunur. Sonra o ölünce, oğlu müşarünileyh Sultan hayatta iken validesinin bu vasiyetini tutarak infaz etti. O da Amasya şehri muzafatından Merzifon kasabası dışında valdesi namına bir zaviye inşaasını emretti. Onun bu emri üzerine Merzifon dışında, oradaki medresenin yanbaşıda bir zaviye bina olundu. Bir sofayı, iki evi müstemildir. Sonra müşarünileyh Sultan merhum validesi Devlet Hatun'un mülkü..." denilmektedir.

Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin, adıgeçen eserinde "... Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Amasya'da icra-i hükûmet buyurduğu zamanlarda, bu kasabaya teşrif ve Saray-ı Âlî inşa buyurmuş olduğu münasebetle, Tarih-i Osmanî'de bir mevki-i mühim kazanmış ve 818 de Sultan müşarünileyh hazretleri bir medrese-i âliye ve bir hamam bina ve evkâfını tanzim buyurmuştur. Bu medrese gayet muazzam, kârgir bir Dar'ül-ilm-i Âlî olduğundan Merzifon'un şerefini tezyid ve ulemâsını teksir etmiştir.

Bu zamanın rivalden (Hoca El-hac Hasan Çelebi) bir Camiû şerif ve Sultan-ı müşarünileyhin validesi (Devlet Hatun) 822'de bir cami-i şerif ve yanında bir zaviye-i âliye ve bir imarethâne inşa etmişlerdir.

830'da (Sultan Murad Han Sani Hazretleri de) bir cami-i şerif ve bir hamam ve (Kadı Mahbub Çelebi) bir cami-i şerif ve mektep ve 878'de (Sultan Mehmed Han Sani Hazretleri de) bir hamam-ı lâtif inşa ve 868'de Horasânî (Pîrî Baba) bir zaviye ve Merzifonî (Eş-Şeyh Ali Çelebi) dahi Zeynîlere mahsus diğer bir tekke bina ve her biri evkâfını tanzim ve kasabayı ihya etmişlerdir.

900'de Bozacı (Ali Çelebi) mahallesinde bir cami ve mektep ve 962'de Merzifonî Ramazanzâde (Mehmed Bey) bir medrese ve 987'de ümerâdan (Süheyl Bey) diğer bir medrese bina etmişlerdir. Bunlar Ramazaniye, Süheyliye medreseleri namıyla meşhurdur. Medrese-i Süheyliyye muahharen (Zeyneliyye) dahi denmiştir. Adil mahallesinde (Saray Baba Tekkesi) demekle meşhur olan zaviyeyi meşayih-i Nakşibendiyyeden (Eş-şeyh Sırrı Ali Efendi) 1035'de bina ve 1018'de ümerâdan (Osman Bey) bir mektep ve çeşme ve mescid ve 1072'de Mirahur Merzifonî (Ali Ağa) bir mektep inşa ve evkâfını tanzim etmişlerdir.

1087'de Sadr-ı â'zam Merzifonî (Kara Mustafa Paşa) iptida merkat-i re'si olan Marınca karyesinde validesi Abide Hatun'un bina ettiği mescidi tevsi ederek bir cami-i şerif ve mektep ve 1090'da Merzifon kasabasının ortasında metin, kârgir bir cami-i şerif ve önünde muvakkithâne, kütüphâne, derşhâne ve şadırvan bina ve Taşan Dağı'ndan iki kilometrelik kadar bir mesafede lağımlar inşa ederek kasabaya su getirmiş ve otuz kadar kargir çeşme binası ile cidden kasabayı ihya ve cami-i şerife dersiyeye vazetmiştir. Evkâfı mebzuldür.

1145'de Şeyhu'l-islâm esbak Merzifonî (Dürrî Mehmed Efendi) bir medrese ve 1178'de (El-hac Ali Ağa) diğer bir medrese ve 1212'de (El-hac Hasan Ağa) diğer bir medrese daha inşa ederek Hacı Hasan Ağa'nın medresesi (Şifaiye) demekle meşhur olmuştur. Hacı Bâli mahallesinde (Hasan Ağa) bir cami-i şerif ve 1178'de (Hâmid Efendi) diğer bir cami-i şerif ve Harmanlı mahallesinde Kadı (El-hac Süleyman Ağa) birer çeşme ve mektep ve Muslihiddin Çelebi gibi erbab-ı hayra dahî mescidler, mektepler bina ederek kasabanın imarına ve mebhânî-i âliye ve diniye ihyarına himmet etmişlerdir." denmektedir.

Künbet Hatundan bahsetmemekte, saray, cami, medrese, imaret-hâne, zaviyeden bahsetmektedir.

Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, Erken Osmanlı Mimarisi adlı eserinin II. cildinde zaviyenin yerinden tereddüt ettiği; İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi adlı eserinde ise, zaviyenin yerini tesbit edemediğini yazmaktadır.

Rahmetli Yusuf Akyurt, 1948 senesinde Merzifon'un eski eserlerini tescil ederken, Reşat Bayram'dan aldığı bilgilere dayanarak, yazma olarak bıraktığı eserinde "Devlet Hatun Zaviyesi, Merzifon'da Çelebi Mehmed Medresesi yanında iken 1889'da yıkılarak yerine Hükûmet Konağı yapılmıştır" demektedir.

O halde, Devlet Hatun Zaviyesi, 1969'larda belediyece yıkılıp, yerine turistik otel yapılan Hükûmet Konağı'nın yerinde idi. Zaten otel, Çelebi Mehmed Medresesi'nin 15 m. kadar kuzeyinde bulunmaktadır. II. Murad ve Fatih devrinin ülemalarından, Zeyniyye tarikatının mensuplarından Çelebi Mehmed Medresesi müderrislerinden Şeyh Abdurrahim Rumî zaviyesine ve mezarına çok yakın (50-100 m. batısında) hatta komşudur.

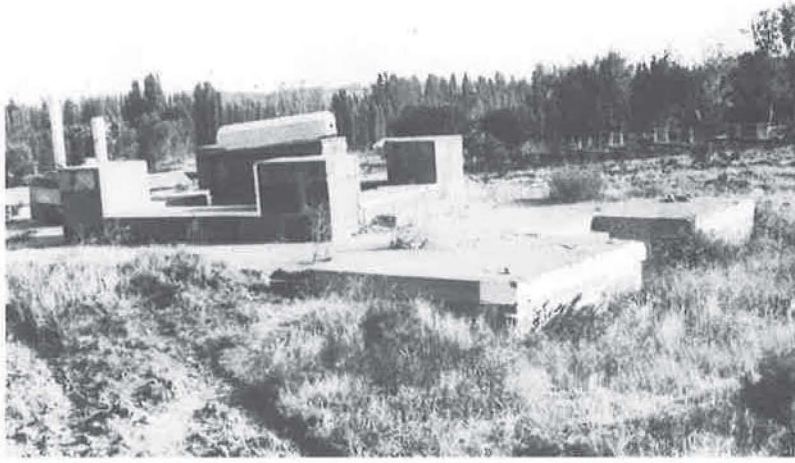
Çelebi Mehmed'in inşa ettirdiği medresesi 817 H./1414 M. tarihlidir. Oğlu II. Murad'ın medreseye komşu olarak inşa ettirdiği (medresenin

tam güneyinde) Medreseönü Camiî 830 H./1426 tarihlidir. Şeyh Abdurrahim Rumî'nin vefatı 863 H./1458'dir. Bu çevre Cami-i Cedid mahallesi adını taşır. Şehir merkezi buraya kaymıştır. Şehrin doğusunda bir, batısında iki zaviye bulunmaktadır.

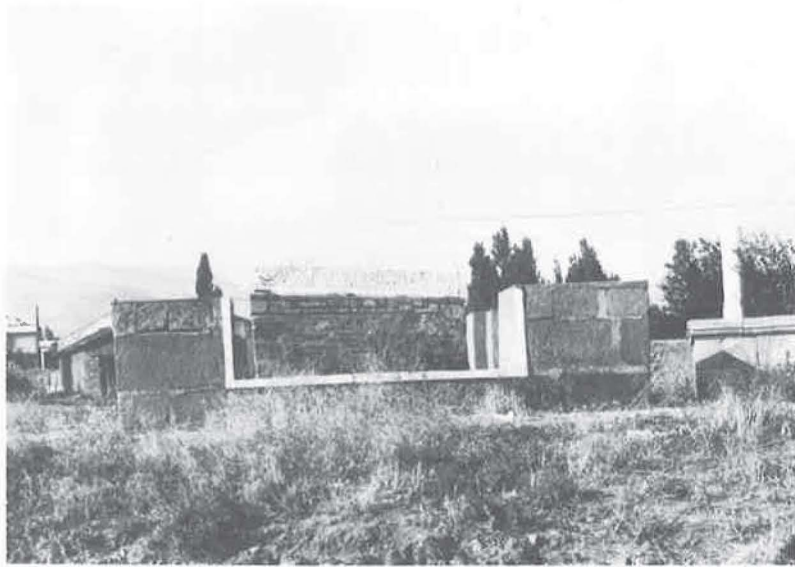
Künbet Hatun eğer, Çelebi Mehmed veya II. Murad'ın yakını olsaydı, türbenin, diğer külliyelerde gördüğümüz gibi, medrese, cami, zaviye, imaret çevresi veya içinde olması gerekirdi. Halbuki takriben 1.800 m. güneydedir. Ayrıca II. Murad'ın Amasya'da 845 tarihinde vefat eden oğlu Ahmed, 846'da ölen Alâeddin, 855'e Fatih tarafından öldürtülen küçük Ahmed ve Şehzade Hatun, Bursa'daki Muradiye'de gömülüdür.

Öyle ise, türbenin XV. asır değil Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanından önce, yani XIV. asır sonlarında olması gerekir. Zira, Çelebi'den önce, Fatih'ten sonra Merzifon'la ilgilenen padişah olmamıştır. Yıldırım Bayezid öncesi, veya Beylik Devri ise, erken bir tarihtir. Gerçi Muiniddin Pervane'nin Merzifon'da Ulu Cami (Eski Cami) varsa da tarih biraz erkendir (Kitâbesi Halil Edhem tarafında yayınlanmıştır. Halk arasında Eski Cami diye bilinmektedir. Fatih devrinde yapılan hamamın kuzey-batısında, Yokuşbaşı mevkiindedir. 1311 H./1893 M. yangınında yanmış olup, yeri hâlen boş, arsadır. Tepe üzerinde olup, Merzifon ovasına hâkim bir görüş alanı vardır).

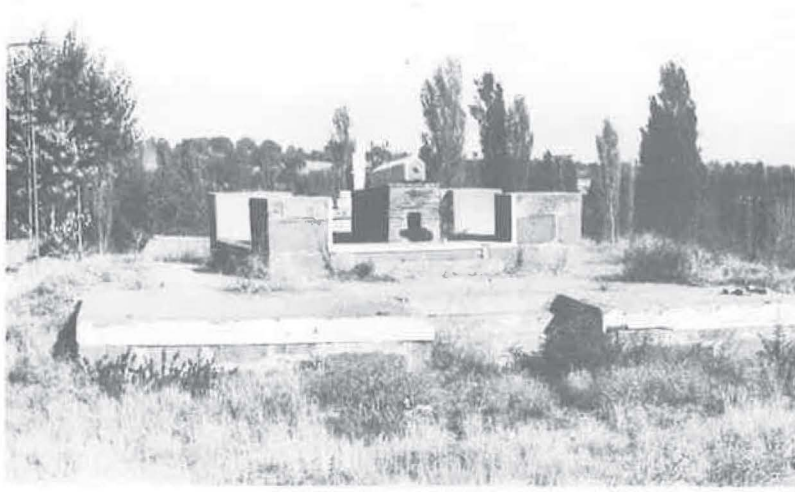
Bu durumda künbette yatanın kimliği nedir? Bunun cevabını kıymetli kültür tarihçilerimizin bulacağını umuyoruz.

Künbet Hatun türbesinin kuzeyden görünüşü
(Arka planda sağda Hava Şehitliği görülüyor).

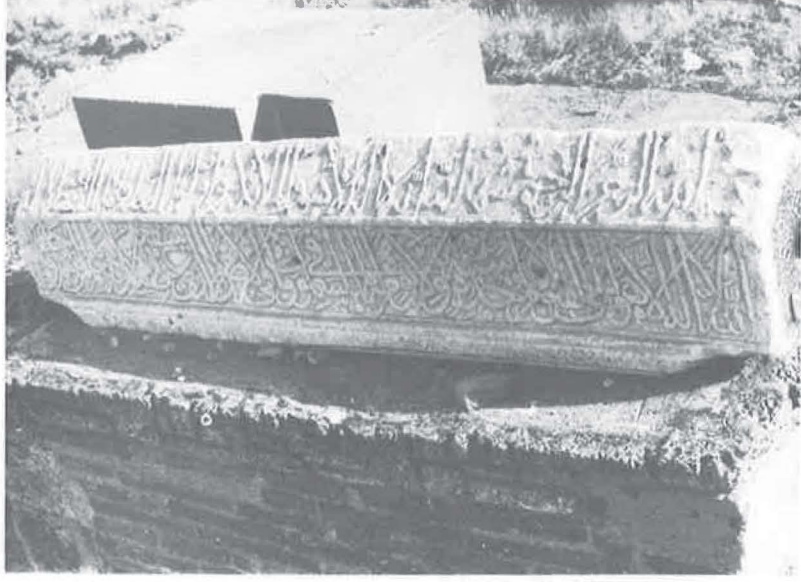
Künbet Hatun türbesinin güneyden görünüşü
(Sağda Ağustos 1915'te vefat eden Ömer Efendi'nin mezarı görülüyor).

Kunbet Hatun türbesinin batıdan görünüşü.

Kunbet Hatun türbesinin batı cephesinin yakın görünüşü (Lahit kaidesi).

Künbet Hatun'un Âyet'el Kürsî ve Al-î İmran surelerini içeren Selçuklu tipi mezar taşı.

